

DESPRE CÂTEVA PARTICULARITĂȚI ALE FRANCEZEI REGIONALE DIN CAMERUN

Franceza din Camerun constituie una din acele varietăți ale limbii franceze care, în urma contactului cu limbile locale, se dezvoltă într-un mod aparte prin faptul că manifestă o mai mare îndepărtare de varietatea considerată standard. Această caracteristică este vizibilă mai ales la nivel sintactic, dar se dovedește a fi pertinentă și la celelalte niveluri ale limbii. În studiul de față vom urmări particularitățile francezei regionale din Camerun la nivel lexico-semantic, încercând să degajăm acele trăsături care justifică teoria „africanizării” acestei varietăți.

Implantată în teritoriul african camerunez la începutul secolului trecut în urma tratatului de la Versailles (1919), franceza este puternic influențată de limbile locale¹, de engleză și de pidginul cu bază engleză².

Consecințele acestui colingvism³ sunt, la nivel lexico-semantic, împrumuturile, formarea de cuvinte noi prin procedee de derivare și compunere, calcurile lingvistice, deplasările semantice.

Fenomenul lingvistic cel mai important în orice tip de contact lingvistic, împrumutul, prezintă aici patru aspecte : împrumutul din limbile locale, împrumutul din pidginul englez, împrumutul din engleza vorbită în Camerun și împrumutul din limbi africane nelocale.

Procedeu general întâlnit în franceza regională, împrumutul din limbile locale prezintă câteva aspecte particulare: pe lângă categoriile onomasiologice delimitate de Schmitt (Schmitt, 1984)⁴, justificate prin teoria absenței referentului care antrenează absența denumirii, apar și împrumuturi care concurează cuvintele franțuzești :

doungourou (fr. *valet*), *fiŋon* (fr. *traître*), *go* (fr. *jeune fille*), *kon* (fr. *sorcelerie*), *mallam* (fr. *guérisseur*), *mboa* (fr. *pays*), *muna* (fr. *enfant*), *munyngué* (fr. *plaisir*), *ndamba* (fr. *ballon*), *ndock* (fr. *gourman*), *ndutu* (fr. *malédiction; malchance*), *nyango* (fr. *dame*).

Aceste împrumuturi justifică teoria conform căreia, franceza din Camerun nu mai este percepută ca o limbă colonizatoare, locutorii încercând o asimilare și o adaptare a unei unelte lingvistice nelocale la situații de comunicare specifice mediului din care provin.

Împrumuturile din pidginul englez constituie cea de-a doua categorie de împrumuturi, foarte numeroase și, deopotrivă, frecvente și bine asimilate de franceza din Camerun:

arata (fr. *raticide*), *banga* (fr. *cannabis*), *bandskin* (fr. *moto-taxi*), *djoni* (fr. *marcher*), *dô* (fr. *argent*), *fey* (fr. *escroquer*), *feyman* (fr. *escroc*), *kongossa* (fr. *commérage; rumeur*), *kwat* (fr. *quartier*), *lap* (fr. *se moquer de qqn*), *lass* (fr. *fesse*), *makalapati* (fr. *pot-de-vin, pourboire*), *mapan* (fr. *chemin plus court; raccourci*), *mbéré* (fr. *homme en tenue; membres des forces de l'ordre*), *mbida* (fr. *faire l'amour*), *mop* (fr. *bouche*), *nangaboko* (fr. *enfant de la rue; sans domicile fixe*), *ngatta* (fr. *prison*) etc.

Împrumuturile din engleza vorbită în Camerun pătrunse în franceza cameruneză creează, de asemenea, o relație de echivalență cu cuvintele franțuzești. Apărute mai întâi în limbajul tinerilor, cuvinte ca

boss, business, buy, chairman, dream team, feed back, full-contact, go, market, shoes, white

se răspândesc rapid la nivelul întregii populații vorbitoare de franceză mai degrabă din rațiuni stilistice decât din necesitate.

De altfel, susținem și extrapolăm la toate categoriile de împrumut afirmația lui Ladislav Nzessé (Nzessé 2009) care arată că frecvența împrumuturilor (din limbile locale) în franceza cameruneză vine să contrabalanseze posibilul efect de respingere a limbii colonizatoare de către populația colonizată. Inserând în mod conștient în discursul în franceză împrumuturi

și inovații lexicale vorbitorul transformă limba într-un instrument familiar, ignorând rigoarea normativă și deci, eliminând sentimentul frustrant de insecuritate lingvistică: „(...) une communauté envahie par des éléments extérieurs connaît à un moment donné des réactions de rejet quand la proportion de ceux-ci lui donne le sentiment que son identité, sinon son intérêt, est menacée. Et comme c'est précisément le cas au Cameroun aujourd'hui, nous estimons que pour éviter que ces réactions de rejet se transforment en hostilité envers la langue française, il convient de considérer sans préjugé aucun les intrusions des lexèmes issus des langues locales, qui sont en fait des modes d'expression et de pensée camerounais.” În paralel cu împrumuturile din limbile locale, franceza cameruneză preia și integrează o serie de împrumuturi din limbi nelocale, în virtutea tendinței sale de a dezvolta o legătură de înrudire tipologică cu limbile africane (Zang 1999) :

acajou, balafon, banco, boubou, canari, cheikh, cobe, daba, fonio, foufou, sérigne, tabaski, tam-tam.

Aceste cuvinte ajung să fie atât de bine integrate încât dau naștere și la derivate: *balafon > balafoniste, marabout > maraboutisme etc.*

Tendința către preluarea și folosirea împrumuturilor este dublată în franceza din Camerun de o altă tendință: creativitatea lexicală. Considerăm derivarea cu sufixe cel mai productiv procedeu de creare de termeni noi, dar și cel mai supus imaginației creatoare a locutorilor africani. Majoritatea derivatelor obținute sunt nominale și verbale –derivatele adjectivale și adverbiale nu sunt foarte numeroase, dar frecvența lor în uz contrabalansează numărul redus - și combină sufixe de origine franceză cu baze dintre cele mai diverse, de la cele franțuzești la cele din pidgin, engleză sau provenind din limbile locale:

beignetariat (<fr. beignet), bendskineur (pidgin bendskine), bétisation (< limbi cameruneze béti), bippeur (< fr. bip), call-boxeur (< engl. call box), chanvreur (< fr. chanvre), griotisme (<fr. griot), kongosseur (< pidgin kongossa), litique (< fr. lit) etc.

O categorie aparte de derivate nominale a fost înregistrată de M. Fosso (Fosso 1999). Este vorba de derivate obținute cu sufixul *-ine*, sufix folosit în general la formarea cuvintelor savante, dar care în franceza din Camerun capătă un sens peiorativ: *toxine*, („fille de mauvaise vie, prostituée supposée avoir des maladies vénériennes”), *distribuline*, („fille aux mœurs légères, frivole, obsédée sexuelle”). O foarte mare frecvență au sufixele

-eur (ambianceur „personne qui aime faire la fête”, conjugueur, „celui qui fait la cour à une fille”, frappeur, „celui qui fait l'amour avec une fille”, pointeur sau tireur, „amant”, rythmeur, „celui qui accompagne une fille à la sortie des cours”) și -euse (coupeuse, „fille qui exploite ses admirateurs”, pionceuse, „fille légère, qui aime faire l'amour”, têteuse, „fille inaccessible”).

Exemplele de față sunt circumscrise sferei semantice a relațiilor interumane, însă sufixele lexicale enumerate acoperă numeroase arii semantice. O listă a celor mai frecvente sufixe la care locutorii camerunezi recurg în procesul lor de formare de cuvinte noi, enumerate într-o ordine aleatoare, ar cuprinde:

-isme (biyaisme, fochivisme, profitisme), -iste (ahidjoiste, mbenguiste, pouvoiriste, tuyauriste), -ion, -ien, -iat, -ité, -age.

Interesante sub aspect metaforic sunt derivatele verbale:

bidonvilisser (< fr. bidonville), bouteiller (cu sensul de „a corupe”, < fr. bouteille), dévierger (derivat parasintetic, < fr. vierge), gombotiser (< limbile bantu gombo), marabouter (< fr. marabout), pistacher (cu sensul de „a face dragoste”, < fr. pistache), sucrer (cu sensul de „a curta o fată”, < fr. sucre).

Ilustrative pentru mentalitatea cameruneză sunt și cuvintele compuse. Un tip cu totul special de compuse sunt așa numitele „mots valises”, foarte numeroase în franceza din Camerun:

chômecam (< *chômeur* + *Cameroun*), *cleptocratie* (< *cleptomane* + *démocratie*), *démocrature* (< *démocratie* + *dictature*), *ethnocratie* (< *ethnie* + *démocratie*), *médiocratie* (< *médiocre* + *démocratie*), *médiocrature* (< *médiocre* + *dictature*), *ministricule* (< *ministre* + *ridicule*), *monocratie* (< *monolithisme* + *démocratie*) etc.

Și tot în categoria compuselor, semnalăm o lărgire a claselor adjectivului și adverbului prin procedeu repetiției, procedeu care rareori antrenează o deplasare semnificativă, cel mai adesea înregistrându-se o intensificare, o accentuare a sensului de bază. Ne referim la compuse de tipul *dur-dur* (fr. *pénible*), *fort-fort* (fr. *intensément*), *long-long* (fr. *interminable*).

Un alt procedeu de îmbogățire lexicală, mult mai bine reprezentat în franceza din Camerun decât în celelalte varietăți ale francezei din sud este calcul lingvistic⁵. De altfel, împrumutul și calculul, poate mai mult decât creațiile lexicale, denotă spiritul creator al camerunezilor și modul în care aceștia înțeleg să folosească limba franceză ca pe un bun aflat la îndemâna lor:

„Pour les uns [les Camerounais], l'emprunt fait couleur locale et est plus expressif; pour les autres, le calque est plus français (on „francise” la forme camerounaise” (Zang 1998).

Mijloc de comunicare transplăntat într-un context socio-cultural diferit de cel de origine, franceza se îmbogățește cu forme și sensuri noi, incompreensibile pentru vorbitorul nativ, ca urmare a faptului că limba transmite aici un fond cultural inedit. La calcul se recurge, pe de o parte, din motive stilistice (a se vedea expresiile folosite pentru redarea unor stări afective sau a unor calități umane), pe de altă parte, din motive tabu (spre exemplu, în Africa este tabu să vorbești despre sex sau relații sexuale, de aceea locutorii recurg la numeroase formule eufemistice):

attacher la figure „être fâché”, *attacher le coeur* „être courageux”, *attacher quelque un* „envoûter par des pratiques magiques”, *avoir deux têtes* „être courageux”, *bien parler* „négocier; corrompre”, *couper* „1. diminuer 2. entretenir des relations sexuelles avec un tiers”, *lessiver* „réprimander”, *manger l'argent* „dépenser abusivement”, *manger la terre* „jurer”, *manger la vie* „se donner du plăisir regulierement”, *mauvais coeur* „jalousie; hypocrisie”, *mettre l'eau à la bouche* „corrompre”, *mettre l'oeil* „surveiller de près”, *mettre la tête à* „s'intéresser à quelque chose”, *mettre qqn à terre* „ruiner ses économies”, *ouvrir l'oeil* „suivre avec attention qqn ou quelque chose”, *parler pour parler* „ne rien dire d'important”, *pleurer le deuil* „se lamenter après un décès”, *serrer le coeur* „être courageux; supporter”, *sortir la bouche* „aimer la dispute”, *sucer le doigt* „obtenir des avantages; réaliser des bénéfices”, *taper la bouche* „balbouter”, *taper le corps* „se déranger”⁶.

Procedeelor lexicale discutate mai sus în calitate de vectori ai dezvoltării unei varietăți distincte de franceză regională, puternic marcată de spiritul local – franceza din Camerun – li se adaugă un proces amplu de extindere semantică: cuvinte mono- sau polisemantice din franceza hexagonală, o dată intrate în uzul regional sunt susceptibile de a primi un sens sau sensuri noi, justificate fie de o tendință nativă spre plasticitate, fie de asocieri care au la bază un fond cultural și spiritual local, fie de nevoia vorbitorilor de a desemna realități noi. Că este vorba de resemantizări, de modificarea conotației sau a denotației, rezultatul este demn de reținut:

attaquant „débrouillard”, *baleine* „haut fonctionnaire impliqué dans le détournement des fonds publics et protégé par le pouvoir”, *bilingue* „homosexuel”, *blindage* „scarifications faites sur la peau pour éloigner les mauvais sorts”, *se blinder* „se protéger contre les attaques des forces occultes”, *bouteiller* „corrompre”, *cafouillage* „manoeuvres plus ou moins malhonnêtes pour arriver à ses fins”, *cafouiller* „intriguer”, *calculer* „épier”, se chercher „1. se débrouiller 2. travailler avec acharnement”, *composer* „1. convaincre 2. escroquer, tromper par ruse”, *congéle* „voiture d'occasion venen de l'étranger”, *déflaté* „personne mise au chômage”, *démarreur* „aphrodisiaque”, *écorce* „talisman, objet magique”, *noyeur* „personne qui induit les autre en erreur” etc.

Vom insista asupra modificărilor semantice ilustrându-le cu fenomenele înregistrate în două sfere semantice care continuă să se îmbogățească și în prezent. Este vorba de denumirea relațiilor amoroase și sexuale, dar și a protagoniștilor implicați:

barrer „rompre une relation amoureuse”, *bordel* „coureur de jupons, séducteur”, *bordelle* „femme qui se livre à la prostitution”, „*chaire (fraîche)* „fille pubère”, *chercher* „courtiser une femme, tender de la séduire”, *conjuguer (une fille)* „avoir des rapports sexuels avec elle”, *couper* „entretenir des relations sexuelles avec un tiers”, *écraser quelqu'un* „faire l'amour avec”, *écraseur* „partenaire sexuel” și *écrasage* „partenaire sexuel”, *église* „fille libre qui accepte tout le monde”, *pédaler, pioncer, piquer, pointer* „faire l'amour”.

Acest proces de resemantizare, de adăugare de sensuri noi este specific vocabularului tinerilor, dar o dată create, sensuri noi se propagă ajungând să se generalizeze.

A doua sferă semantică care se dezvoltă în franceza cameruneză este cea a politicului. Ca urmare a amplelor mișcări sociale și politice care au avut loc în ultimii douăzeci de ani în Camerun, în vocabularul media au fost creați o serie de termeni noi:

baleine „haut fonctionnaire impliqué dans le détournement des fonds publics et protégé par le pouvoir”, *dinosaure* „tout puissant”, *dur* „partisan de la méthode forte dans le règlement des conflits”, *frappe* „trafic d'influence; escroquerie”, *mangeur* „pilleur des fonds publics”, *membre* „complice, associé”, *motivation* „action d'encourager par un soutien financier”, *tuyau* „moyen frauduleux utilisé pour obtenir un succès”, *vandale* „militant de l'opposition” etc.

Procedeele lexico-semantice enumerate mai sus sunt specifice tuturor varietăților de franceză regională, fie că ne referim la varietățile sudice, fie că avem în vedere varietățile dezvoltate în Canada, Belgia etc. Diferențele dintre acestea sunt determinate, în mod evident, de factori sociolingvistici. Autorii care au studiat franceza din Camerun s-au pus de acord asupra faptului că locutorii francofoni din acest stat, mai mult decât cei din alte state africane francofone, exploatează cu mult mai mult lejeritate inventarul limbii franceze. O explicație ar consta în faptul că, dispunând de un foarte mare număr de limbi locale, aceștia adoptă franceza ca mijloc de comunicare aproape universal, indiferent de gradul de cunoaștere, de nivelul sau mediul de comunicare :

„de ce fait, ce n'est pas gratuitement ou par ignorance que les locuteurs transforment la langue française mais c'est pour l'adapter à leurs exigences” (Zang 1998).

Iată de ce se consideră că se poate vorbi de o „africanizare” a francezei din Camerun, de apariția și dezvoltarea unei înrudiri tipologice a francezei cameruneze cu limbile africane (Zang 1999).

NOTE

- [1] Numărul limbilor locale cameruneze se ridică la aproximativ 280. Limbile care furnizează împrumuturi însă și care ne interesează în studiul de față sunt limbile vehiculare: fulfude (sau peul), vorbită în cea mare parte a zonei de nord a Camerunului, beti-fang, vorbită în centru, sud și est, bassaa, vorbită în teritoriile bakoko, tunen, în centru și sud și pidginul englez.
- [2] Pidginul englez a apărut din încercările autohtonilor analfabeți de a vorbi engleza standard. El nu se înrudește cu nici una din limbile africane cameruneze, nu este limba maternă a nici unui locutor, rolul său fiind acela de limbă vehiculară între grupuri de populație cu limbi materne diferite.
- [3] Fără a intra în detalii legate de statutul limbilor, de raporturile dintre acestea, de situațiile de comunicare, de gradul de însușire și de aptitudinile locutorilor în utilizarea limbii franceze sau de mediile în care acestea sunt folosite, amintim faptul franceza și engleza sunt considerate limbi oficiale, dar au statul inegal, că limbile naționale nu sunt folosite în administrație, presă, învățământ și că doar în aproximativ 50% din cazuri se recurge la ele în familie; de aici, statutul privilegiat de care se bucură franceza, concursată numai de „camfrangleză”, amestec rezultat din limbile locale cameruneze, franceză, engleză și pidginul englez.
- [4] În urma analizei *Inventarului particularităților lexicale ale francezei din Africa Neagră* (1983), Christian Schmitt delimitează patru domenii onomasiologice în care pot fi încadrate împrumuturile pe care limbile locale le furnizează varietăților de franceză din Africa neagră francofonă: metafizic (regilie,

mituri, valori spirituale), social (familie, relații sociale, muzică, dans, jocuri, tradiții, comerț, învățământ etc.), corpul omenesc (boli, obiecte vestimentare, diverse alte obiecte), natură (floră, faună, aspecte geografice).

- [5] Un studiu amplu dedicat acestui subiect este lucrarea lui Paul Zang Zang, *Le français en Afrique: normes, tendances évaluatives, dialectisation*, Lincom Europa, Munchen, 1998.
- [6] Exemplele și explicațiile au fost preluate din vocabularul francezei din Camerun, redactat de Ladislav Nzesse și publicat în numărul 24 al revistei *Le français en Afrique*

BIBLIOGRAFIE

- Ball, Willy, 1981, „Quelques données et réflexions à propos du français en Afrique noire”, *Bulletin de l'Académie Royale de langue et littérature françaises de Belgique*, LIX, 2, p. 96-110.
- Biloua, Edmond, 1999, „Le français parlé au Cameroun”, in Ambroise Queffelec (ed.) *Alternances codiques et français parlé en Afrique*, Publications de l'Université de Provence, Aix-en-Provence, p. 63-74.
- Dumont, Pierre, 1990, *Le français langue africaine*, l'Harmattan, Paris.
- Feussi, Valentin, 2007, „A travers textos, courriels et tchats: des pratiques de français au Cameroun”, *Glottopol*, nr. 10, p. 70-86.
- Fosso, M., 1999, „Créativité lexicale sur le campus universitaire de Yaoundé I: étude du champ lexical de la sexualité”, *Le français en Afrique*, nr. 13, p. 47-57.
- Manessy, Gabriel, 1994, „Pratiques du français en Afrique noire francophone”, *Langue française*, nr. 104, p. 17-50.
- Manessy, Gabriel, 1994, *Le français en Afrique: mythes, stratégies, pratiques*, l'Harmattan, Paris.
- Mendo Zé, Gervais, 1999, „Contextes du français au Cameroun”, in *Le français langue africaine: enjeux et atouts pour la Francophonie*, Publisud, Paris, p. 45-64.
- Nzesse, Ladislav, 2009, „Le français au Cameroun: d'une crise sociopolitique à la vitalité de la langue française (1990-2008)”, *Le français en Afrique*, nr. 24.
- Tabi-Manga, Jean, 1990, „Variation lexicale du français au Cameroun”, *Visages du français: variétés lexicales de l'espace francophone*, John Libbey Eurotext, Paris, p. 91-96.
- Tabi-Manga, Jean, 2000, *Les politiques linguistiques du Cameroun. Essai d'aménagement linguistique*, Karthala, Paris.
- Schmitt, Christian, 1984, „L'emprunt du français aux langues africaines”, *Cahiers de l'Institut de Linguistique de Louvain*, nr. 9, 3-4, p. 203-216.
- Wamba, Rodolphe Sylvie, Noumssi, Gérard Marie, 2003, „Le français au Cameroun contemporain: statuts, pratiques et problèmes sociolinguistiques”, *Sudlangues*, nr. 2, p. 1-20.
- Zang, Zang Paul, 1999, „Emprunts et norme(s) en français contemporain. Le cas du Cameroun”, *Le français en Afrique*, nr. 13., p. 83-92.
- Zang, Zang Paul, 1998, *Le français en Afrique: normes, tendances évaluatives, dialectisation*, Lincom Europa, Munchen.

ABSTRACT

Variety of the French language spoken in the Francophone Black Africa, the French language spoken in the Republic of Cameroon represents one of those varieties that, following the contact with the local languages, it has been developing under peculiar circumstances, manifesting a stronger differentiation as to the standard variety. These particularities are visible mostly at syntactical level, but they prove to be visible also at other levels of language. The present study presents an overview of the regional particularities of the French language spoken in Cameroon at semantic and vocabulary levels, underlining those characteristics that justify the theory of „africanisation” of this variety.